

А.В. Калашнік

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Хмельницький

РОЛЬ МІФУ У МОДЕЛЮВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ НАУКОВОЇ ФАНТАСТИКИ

У статті подано соціально-філософський аналіз фантастичного в контексті міфологічної свідомості, окреслюються межі спорідненості міфу та фантастики. Висвітлюється роль міфу у генезі наукової фантастики як жанру, шляхи об'єктивації міфу у науково-фантастичних творах.

Ключові слова: фантастичність, наукова фантастика, міф, міфологічна свідомість, інтертекстуальність

Вступ

Фантастичне - найдавніша складова людської культури. З його допомогою в архаїчні часи людьми була створена система для пристосування до умов життя, яка включала в себе міф, ритуал, гру, мистецтво, та допомагала їм у пізнанні світу й у взаємодії з навколишньою реальністю. «Чуттєва форма свідомості була для людей найпершою формою. Ось чому на ранніх своїх шаблях релігія була релігією мистецтва і його чуттєвого втілення» [2,с.113.]. У цій системі, реалізувалися ті властивості людської свідомості, які не знайшли втілення у повсякденному житті. Це були перші спроби моделювання - способів вивчення законів життя, подальшого їх використання і вдосконалення. На ранніх етапах історії людства важлива роль приділялася спробам подолання залежності від природних і соціальних сил за допомогою перетворення дійсності в уяві. Міфологічна свідомість стала першою спробою використання уяви, моделювання світу, спробою фіксації і передачі накопиченого досвіду соціально-психологічною потребою людини.

Сучасна людина, зіткнувшись із випробуваннями нової епохи, у хаосі невинних змін інстинктивно шукає виправдання ірраціональному в перевірених способів - щоправда, міфологічна свідомість початку ХХІ століття, сформована під потужним впливом засобів масових комунікацій та масової культури замість цілісності та завершеності, властивих традиційному міфу, приносить атрибути фрагментарності та нестабільності «кліпового» світосприйняття.

Період економічних і політичних процесів глобалізації, побудови інформаційного суспільства, невинного розвитку ставить перед людством проблеми, з якими воно раніше, принаймні в такому їхньому глобальному варіанті, не зустрічалося. Насамперед, це проблема свідомого вибору майбутнього всім людством. Передбачення і попередження подій стають все більш необхідними людству для виживання. Сприятливі оптимальному вибору майбутнього покликане, разом з наукою, мистецтво і, у першу чергу, такий його вид як наукова фантастика, тому що саме вона має особливі

прогностичні можливості. Крім того, фантастика, зберігаючи в собі традиційні та породжуючи нові міфологеми може слугувати унікальним містком раціонального та ірраціонального. З огляду на вищезазначене, соціально-філософське осмислення фантастики, її сучасної гносеологічної та евристичної дієвості у її зв'язку з міфом є перспективним та актуальним напрямом досліджень. Метою статті є аналіз фантастичного в контексті художньої творчості, виявлення ролі міфу у генезі наукової фантастики як жанру та шляхів об'єктивації міфу у науково-фантастичних творах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Розглядаючи становлення й розвиток феномена наукової фантастики в його історичному контексті, слід зазначити, що її виникненню передували тривалий процес розвитку форм фантастичної образності у світовій культурі. Загальні проблеми дослідження предтеч наукової фантастики - міфу, утопії та антиутопії - викладаються в роботах Ф. Кесіді, О.М. Фрейденберг, Є. Тейлора, А.Ф. Лосєва, та ін. Дослідженню наукової фантастики були присвячені статті історико-літературного, проблемно-теоретичного й узагальнюючого характеру, звернені до концептуального осмислення сучасної ситуації в науковій фантастиці в цілому або до аналізу різних значних течій опубліковані літературознавцями В.Івашевим, Ю.Кагарлицьким, відомими письменниками-фантастами І.Єфремовим, С.Лемом, а також фантастознавцями Е.Харитоновим, В.Гаковим. Фундаментальну проблему передбачення мистецтвом відкриттів у науці розглядає відомий німецький філософ Ф.Шелінг. Питанням філософії мистецтва присвячені також роботи М.Гегеля, Ф.Ніцше, Н.Бердяєва. Зв'язок міфу та фантастики у своїх дослідженнях простежували Т.Чернишева, Е.Нейолов, А.Брітіков та ін.

Обговорення проблеми

Міфологічне, тобто щось надприродне, завжди характеризувалося злиттям раціонального й ірраціонального, логічного і чуттєвого. Ритуали, церемонії, обряди створювали цілу систему заборон-табу і через них формували поведінку людей. Водночас, міф, підкріплений ритуалом, сприймався вже не як щось символічне, але як реальність. Через ритуал і традиції передавалися знання про світ. Міфологічний світогляд підготував умови для подальшого розвитку суспільства. Творча діяльність людини від стадії обряду (ритуалу) через рефлексію трансформувалася в інші форми мистецтва, науки. Але функції й властивості первісної системи залишилися як родова ознака в кожній зі складових, у тому числі й у мистецтві. Кожна епоха створювала власну систему фантастичних образів (велетні і ліліпути Дж. Свіфта, Ніс, що перетворився на людину у повісті Гоголя, чарівна Шагренева шкіра у творі Бальзака, Мефістофель М.Гете, тощо), створюється своя система фантастичних образів і в сучасному мистецтві. Наприклад, багато авторів сучасної філософської прози (Ф. Кафка, У. Голдінг, К. Вілсон та ін.) залучають фантастичні засоби з метою тлумачення дійсності через загальне міфологізоване сприйняття. Фантастика стає однією з форм «відчуження» у мистецтві сучасності [6].

Роль міфу у моделюванні соціальної реальності наукової фантастики

Прадавній міф має відношення до наукової фантастики, більшою мірою, ніж це є справедливим для всієї літератури. Існує ряд досліджень про міф як одне із джерел фантастики. Зокрема, у монографії доктора філології Ю. І. Кагарлицького «Що таке фантастика» дається короткий аналіз поступового становлення фантастики через розкладання міфу й наступну фольклорну стадію її розвитку аж до засвоєння фантастики різними літературними формами. Історико-генетичний зв'язок наукової фантастики із прадавнім міфом дозволяє виділити фольклорну стадію розвитку фантастики, яка є стадією естетичного переосмислення міфу. Це відбивається в появі особливих казкових жанрів, і в них фантастика стає структурно організованим, специфічним для даного жанру явищем, яке може вважатися моментом народження фантастики у первісному значенні слова. Вже наприкінці ХХ ст. з'являються наукові праці, що підтверджують художню близькість фольклорної чарівної казки та науково-фантастичної літератури. Роботи доктора філології Т. А. Чернишевої переконливо доводять, що «світ сучасної наукової фантастики створюється не одними тільки чудесами науки, він переповнений казковими і міфологічними образами». Розуміння спорідненості міфу та фантастики не завжди є однозначним. Серед західних фантастознавців широко розповсюджена думка, про те що наукова фантастика сама по собі є однією з форм новітньої міфології, задовольняючи аналогічні потреби сучасної людини. Однак, слід зауважити, що міф є зазвичай статичним та інтенціонально закінченим конструктом, в той час як сутність фантастики навпаки передбачає постійні зміни.

Автори «Енциклопедії наукової фантастики» канадець Джон Клют та австралієць Пітер Нікколз [12] обмежують роль традиційного міфу в науковій фантастиці та таких форм сучасного міфу, що виникли в межах художньої літератури, в тому числі й фантастичної, до пояснення механізму мислення суспільств, змодельованих авторами (людських спільнот майбутнього, альтернативного світу, віртуальної реальності, інопланетних цивілізацій тощо). Об'єктивація традиційного міфу у науковій фантастиці відбувається двома шляхами: його архетипи або вводяться повторно або ж раціоналізуються. Досвід реконструкції традиційного міфу у сучасному контексті показав, що, хоча окремі міфи зростають на окремому специфічному культурному ґрунті, вони виражають зв'язок із загальними атрибутами людства і залишаються актуальними для різних регіональних та історичних спільнот: історія Прометея, покараного богами за вкрадений з Олімпу вогонь, або ж її християнсько-європейський варіант, у якому Фауста прирікають на вічне прокляття за обмін душі на знання, може безпосередньо тлумачитися як розуміння вічного прагнення науковця до пізнання нового, осягнення Всесвіту, тощо. Проблема концептуального прориву широко розроблялася у науково-фантастичній літературі, зокрема технологічний сюжет «Рандеву з Рамою» Артура Кларка цілком свідомо перегукується з рядом древніх міфів, зокрема з міфом про Прометея [12].

Глибинний зміст наукової фантастики ґрунтується на споконвічних архетипах людського суспільства. Наукова фантастика звертається до фундаментальних основ буття людини, головні риси якого виявлені в сакральній стороні життя на самій зорі людства й закріплені в міфах і казці. Структура фантастичних творів, так само, як і структура фольклорних казок, несе на собі відбиток найдавніших ініціацій, ритуалів і обрядів. Звертаючись до архетипічної структури, наукова фантастика стимулює уяву читача й дозволяє «тут і зараз», подолати граничні для повсякденної свідомості границі світу, поринути у віртуальний світ образів, символів. Створюється можливість символічного взаємообміну між паралельними вимірами: архетипічний світ може входити в життя людини, тим самим даючи йому нове знання й розуміння буття. У цьому взаємопроникненні двох світів реалізується ритуалістична функція наукової фантастики.

Отже, звертання до міфу є важливим для розуміння генези наукової фантастики. Міф допомагає зрозуміти чарівну казку, яка, у свою чергу, допомагає зрозуміти наукову фантастику. Наукова фантастика генетично та типологічно виходить з чарівної казки та традиційного міфу і її інтертекстуальність важлива для розуміння джерел незвичайного, фантастичного в текстах науково-фантастичної літератури. Термін інтертекстуальність, уведений постструктуралістом Юлією Кристєвою для позначення загальної властивості текстів, що виражається в наявності між ними зв'язків, завдяки яким тексти (або їх частини) можуть багатьма різноманітними способами посилатися один на одного, вести діалог тексту з текстами (і жанрами), що передують йому або ж є паралельними йому в часі.

У цілому, концепція інтертекстуальності зводиться до фундаментальної ідеї неklasичної філософії про активну роль соціокультурного середовища в процесі розуміння змісту та зародження змісту. Так, у Г. Х Гадамера «усе сказане не просто має істину в собі самому, але вказує на вже і ще не сказане... І тільки коли несказанне сполучається зі сказаним, усе висловлювання стає зрозумілим» [3,с.399]. Розуміння тексту, згідно з Гадамером, є одночасно його інтерпретацією, а тому передбачає не тільки відкриття схованих змістів, але і їх породження. Гадамер тут вказує на важливу рису мови й мовлення — властивість людського мислення, суть якої полягає в тому, що людина щось розуміє тільки тоді, коли вона мислить, а отже, активно будує в уяві образ того що намагається зрозуміти.

Класик радянської наукової фантастики А. Р. Беляєв писав: «Усім відомі казкові чоботи-скориходи, килим-літак, чарівні дзеркала, за допомогою яких можна бачити на далеку відстань. Подібні казки — попередники наукової фантастики» [1,с.1]. Літературознавець, письменник-фантаст В. А. Ревич констатував: «Безсумнівно, що фольклорні жанри, зокрема казки, були попередниками сучасної фантастичної літератури» [9,с.5]. Таким чином, письменник-фантаст використовує авторську інтертекстуальність уводячи її в текстову реальність. Ціль використання інтертекстуальності — уведення читача в світ фантастики, фантастичний, Роль міфу у моделюванні соціальної реальності наукової фантастики

когнітивний простір твору, при цьому передбачається певна інтелектуальна робота читача під час прочитання тексту. Це не просте копіювання зразка, а досягнення за допомогою цього зразка бажаного результату. Уживання різних видів інтертекstem відповідає тимчасовому періоду в літературі постмодернізму), але має якісно відмітні від нього ознаки. У науково-фантастичній літературі ХХ - початку ХХІ століть відбувається трансформація жанрової форми, однієї зі специфічних особливостей якої є широко використовувана інтертекстуальність. Ця функція позначається і на змісті фантастичних текстів, роблячи їх більш науковими та філософськими. Можна стверджувати, що інтертекстуальність продовжує відігравати помітну роль у процесі розвитку науково-фантастичної літератури ХХІ століття і піджанру соціальної зокрема. Вище згадувалося про роль, яку відіграє міф у процесі появи категорії фантастичного і становлення наукової фантастики. Поняття «міф» сьогодні звичайно вживається для позначення як традиційних так і сучасних продуктів міфологічної свідомості: 1) прадавніх народних оповідей про богів і героїв, походження світобудови і життя на Землі; 2) вимислу, вигадки або неправди; 3) відірваного від дійсності викладу подій, фактів, заснованого на їхньому некритичному, помилковому тлумаченні [5,с.301]. Спільним серед усіх варіантів тлумачення поняття «міф» є те, що воно вживається для позначення всього того, що породжене фантазією і не відповідає істині. Наявність фантастичного, надприродного й ототожнення ілюзорних (міфологічних) образів з реальністю становить основну відмінність міфологічного від неміфологічного. Існує інша думка, близька поглядам М. Мамардашвілі, що світ міфу й ритуалу відрізняється від світу науки не наявністю невідомого й незрозумілого, «на яке людина відповідає продуктами своєї уяви й фантазії - неорганізованої, бурхливої і дикої».

Крім злиття надприродного з реальним для міфів характерним є практично повне ігнорування об'єктивної реальності, відхід від справжніх причин і сутності явищ у власну міфічну реальність. Для міфу виявлення і протиставлення протиріч невластиве, вони в ньому просто ігноруються. Цим міфологічна форма мислення відрізняється від діалектичної, яка розглядає протиріччя як джерело розвитку. Розуміння міфу як «справжньої, реальної події» і формування уявлення про нього як про вимисел - результат сучасного художнього розуміння міфології, коли міф є відірваним від життєвого контексту, у якому він з'явився спочатку. У житті людей міф дотепер відіграє важливу роль у якості продукту імагінативного творчості, засобу вирішення життєвих проблем людини. Існують сучасні наукові, білянаукові та ін. міфи. На думку Т.А. Чернишевої, «нам довелось бути сучасниками третьої великої епохи міфотворчості», що впливає з першої - з дописьменних язичницьких часів і другої - із середньовічної, коли «створювалася нова модель світу й виникали нові міфи». Сучасний міф «народжується, виростаючи з наукового знання в тій області, де точне знання закінчується, тобто в області здогадів та сумнівів» [10,с.63.]. Чимало сучасних міфів стосуються проблеми космізації деяких сторін людської

Роль міфу у моделюванні соціальної реальності наукової фантастики

діяльності, наприклад, міф про інопланетних прибульців, НЛО. Природа подібного явища є очевидною - в епоху виходу людини в космос і освоєння космічного простору це цілком закономірно. Позначається характерне природі людини прагнення бачити в невирішеному питанні щось таємниче, неймовірне. Відмінність міфу від фантастичного твору - у наявності віри в реальність описуваних у міфі подій. Побудувавши конструкцію з наукового знання, доповнену вимислом, міф створює певну картину світу, відмінну від наукової, і апелює до неї, як до реальної.

Висновки.

Досліджуючи природу фантастичного у контексті художньої творчості необхідно враховувати складний характер людської природи, те, що вона «має космічний, біологічний, психічний, соціальний і культурний аспекти. Разом з тим людську природу слід розглядати як щось цілісне» [8,с.38]. І характерною рисою людської психології завжди був інтерес до надзвичайного. Роль наукової фантастики в сучасній культурі є багатогранною - вона може виступати в якості методу (сприйняття), з метою загострення уваги на актуальних проблемах сучасності, або ж у якості самого об'єкта художнього розгляду. При цьому важливе значення має не конкретний образ або сюжет, а перехід на певні вузлові, переломні моменти (точки біфуркації) світобудови. Різноманітні віртуальні соціальні моделі, реалізовані у науково-фантастичній прозі, дають можливість оцінити неминучість виникнення принципово нових проблем з якими потенційно може зіткнутися людство, можуть стати ефективним альтернативним інструментом в соціально-філософських, футурологічних дослідженнях. Ще з початку ХХ ст. склалося уявлення про специфіку фантастики, як відособленого виду літератури з особливими естетичними критеріями. Однак у філософській рефлексії цей феномен поки ще не став предметом серйозного наукового інтересу. Таким чином, недостатній рівень не лише літературознавчого, а й соціально-філософського осмислення природи фантастичного в контексті художньої творчості, у її зв'язку з міфом (як з точки зору генетичної спорідненості так і в розрізі розуміння наукової фантастики як своєрідної форми сучасного міфу), визначає необхідність подальшого дослідження феномену наукової фантастики, зокрема актуальним напрямом спеціального наукового дослідження є проблема міфологем наукової фантастики у творах піджанру представленого соціальною фантастикою.

Список використаної літератури:

1. Беляев А. Р. Создадим советскую научную фантастику // Детская литература. - 1938. № 15-16. - С. 1.
2. Гегель Г. В. Ф. Эстетика. М.: Искусство, 1968. Т. 1. С. 113.
3. История философии: Энциклопедия. — Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом. 2002. — 1376 с.
4. Косарева А. Фантастическое: природа и функции. Материалы научно-методической конференции 11-13 апреля 2000 г. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. — С. 161-163.

Роль міфу у моделюванні соціальної реальності наукової фантастики

5. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. М., 1970. С. 301.
6. Любченко Т., Лебедь О. «Эффект остраннения» в научной фантастике // Тезисы докладов и сообщений на Всесоюз. науч. конференции-семинара, посвящ. творчеству И.А. Ефремова и проблемам научной фантастики. Николаев, 1988. С. 76-80.
7. Неёлов Е. М. Фольклорный интертекст русской фантазии / Е. М. Неёлов — Петрозаводск: Издательство Петрозаводского Государственного Университет, 2002. — 125 с.
8. Поликарпов В.С. Лекции по культурологии. М.: «Гардарика», «Экспертное бюро», 1997. С. 38
9. Ревич В. А. Перекресток утопий: Судьбы фантастики на фоне судеб страны. — М.: Институт востоковедения РАН, 1998. - С. 5.
10. Художественное творчество / Под ред. Б.С. Мейлах. Л., 1983. С. 63.
11. Чернышева Т.А. О старой сказке и новейшей фантастике // Вопросы литературы. – 1977. – №1. – С. 229-247
12. Clute, John; Nicholls, Peter (1999).The Encyclopedia of Science Fiction. London: OrbitBooks.pp.1408.

А.В.КАЛАШНИК

Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия, Хмельницкий

РОЛЬ МИФА В МОДЕЛИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ НАУЧНОЙ ФАНТАСТИКИ

В статье предоставлен социально-философский анализ фантастического в контексте мифологического сознания, очерчиваются границы родственности мифа и фантастики. Освещается роль мифа в генезисе научной фантастики как жанра, пути объективации мифа в научно-фантастических произведениях.

Ключевые слова: фантастичность, научная фантастика, миф, мифологическое сознание, интертекстуальность

A.V. Kalashnick

Khmel'nitsky humanitarian-pedagogical academy, Khmel'nitsky

THE ROLE OF MYTH IN MODELLING THE SOCIAL REALITY OF SCIENCE FICTION

The social philosophical analysis of science fiction in the context of mythological consciousness is given in the article. The degree of relationship of myth and science fiction is outlined. The role of myth in genesis of science fiction as a genre and the ways of myth re-enactment in science-fiction are described.

Key words: irreality, science fiction, myth, mythological consciousness,

Стаття надійшла до редакції 24.05.11р.